

Boekensignalement

Lacoste, Yves, sous la direction de, 1993, *Dictionnaire de géopolitique*, Paris: Flammarion, 1680 blz., ISBN: 2-08-035101-X.

O'Loughlin, John, ed., 1994, *Dictionary of geopolitics*, Westport, Conn.: Greenwood Press, 281 blz., ISBN: 0-313-26313-2.

De grote belangstelling voor de geopolitiek in de jaren negentig blijkt uit de publicatie van twee lijvige naslagwerken over dit onderwerp. Beide zijn door geografen samengesteld. Het zijn beide naslagwerken waarin artikelen over sleutelbegrippen alfabetisch gerangschikt zijn. Maar in tegenstelling tot de eerder verschenen *Léxique de géopolitique* (Soppelsa, Battesti & Romer 1988) zijn beide naslagwerken voorzien van een inleiding over de geopolitiek. Hoe zij van elkaar verschillen is echter ook exemplarisch voor de diversiteit van de benaderingen.

De *Dictionnaire de géopolitique* verscheen in 1993 onder redactie van de Franse geograaf Yves Lacoste. Lacoste opent met een geëngageerde *Preamble* waarin hij duidelijk maakt wat hij geopolitiek noemt en wat de bedoeling van het project is. Het woordenboek is bedoeld als een brug, om het onbegrip tussen geopolitieke opvattingen te overbruggen. Het dient de vorming van goed geïnformeerde burgers. Voor Lacoste gaat de geopolitiek om territoriale conflicten waarin verschillende groepen claims leggen op een bepaald gebied: daarin spelen vertogen een grote rol¹.

De samenstellers van de *dictionnaire* zijn overwegend Frans, en het zijn vooral geografen, maar ook politicologen, en enkele historici, economen en journalisten. Er worden 22 auteurs genoemd waaronder de strateeg Coutau-Bégarie, de geografen Dollfus, Giblin-Delvallet, Korinman en andere redactieleden van *Hérodote*, alsmede 26 medeauteurs. Opvallend is dat de algemene artikelen door Yves Lacoste zijn geschreven, terwijl andere auteurs de beschrijving van concrete geopolitieke situaties voor hun rekening nemen.

De trefwoorden zijn heel divers en de lengte van de 2200 artikelen varieert van 6 regels (Mer de Marmara) tot 58 kolommen (India). Trefwoorden zijn overwegend geografische objecten, namelijk alle staten van de wereld², de territoriale subeenheden van de federale staten zoals India of Zwitserland, alsmede de territoriale subeenheden van de lidstaten van de Europese Gemeenschappen³. Daarnaast is menig artikel gewijd aan steden, rivieren, bergen, zeeën of eilanden die de inzet van geopolitieke conflicten zijn (geweest), bijvoorbeeld Gdansk / Danzig. Ook is er veel aandacht voor geopolitieke actoren zoals volkeren (Nederlands, Khmer of Bambara). Vervolgens worden samenwerkingsverbanden zoals de Europese Gemeenschap of de Verenigde Naties, politieke bewegingen zoals de ETA, en de belangrijkste godsdiensten behandeld.

Een andere groep trefwoorden bestaat uit begrippen die vaak terugkomen in geopolitieke 'redeneringen': hieronder vallen begrippen als staat, natie, natie-staat, grens, of hoofdstad, maar ook minder voor de hand liggende begrippen betreffende politieke actoren (zoals volk, *ethnie*, kaste, partij en pers), en allerlei verschijnselen van belang voor de relatie tussen bevolkingsgroepen en een territorium (zoals immigratie en urbanisatie).

Daarnaast worden de kernbegrippen van de geopolitieke benadering volgens Lacoste en de zijnen ook in afzonderlijke artikelen behandeld, met name kaart, *représentations géopolitiques* en *carte mentale*. Tenslotte wordt menig artikel gewijd aan de geografie en haar onderdelen (sociale, politieke, fysieke geografie... maar ook *géographicité*, *géographismes*, *géohistoire*, geologie, geomorphologie, geostrategie). Opmerkelijk is daarentegen de afwezigheid van begrippen uit de klassieke geopolitieke tradities (heartland, Lebensraum...) en van auteursnamen.

Er zijn opvallend veel kaarten in dit naslagwerk. Het gaat om klassieke kaarten⁴ waarop de strategisch belangrijke kenmerken van een gebied worden aangege-

ven. Te denken valt aan verbindingen, reliëfkenmerken, hulpbronnen, staatkundige kenmerken zoals grenzen en hoofdsteden, en aan bevolkingskenmerken, met name de locatie van steden en de etnische samenstelling van de bevolking. Het woordenboek wordt verder aangevuld met een afkortingenlijst en een index waarin ook partijen en bewegingen, politici en steden opgenomen zijn.

In 1994, krap een jaar na de *Dictionnaire*, verscheen de *Dictionary of Geopolitics* onder redactie van de Amerikaanse geograaf John O'Loughlin. Hij houdt de inleiding kort. Duidelijk wordt dat dit woordenboek tot doel heeft: '(to) clarify the nature of the field and the controversies that have periodically torn it apart' (O'Loughlin 1993: x).

O'Loughlin geeft in zijn inleiding echter weinig houvast. Hij onderscheidt weliswaar drie hedendaagse definities van de geopolitiek en deelt de geschiedenis van de discipline in vier periodes; maar zijn betoog blijft oppervlakkig en overtuigt niet. Daardoor ontbreekt het algemene beeld.

De *Dictionary* werd door elf politiek-geografen samengesteld, waarvan negen in de Verenigde Staten werken (hoewel de meeste van Europese afkomst zijn) terwijl Geoffrey Parker in Engeland werkt en Henning Hesse in Duitsland.

Het naslagwerk bestaat uit 219 artikelen, waarbij de voorkeur is gegeven aan korte essays van gemiddeld één pagina (soms oplopend tot 4 pagina's zoals het artikel over Yalta). Daarnaast biedt een index de mogelijkheid informatie op andere trefwoorden te zoeken.

De artikelen betreffen zowel klassieke als hedendaagse geopolitieke benaderingen. Het gaat met name om kernbegrippen (*heartland* of *Lebensraum*, *containment theory* of *geopolitical discourses*), auteurs, zowel geografen als politici (Kjellén of Mackinder, Lacoste, Gray of Kissinger), geopolitieke 'scholen' (*Japanese geopolitics* of *critical geopolitics*) en tijdschriften (*Zeitschrift für Geopolitik* of *Hérodote*), maar ook om organisaties zoals de Europese Gemeenschap of de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa.

De meeste artikelen bevatten referenties en het naslagwerk wordt aangevuld met een uitgebreide bibliografie (bijna 600 titels). Meest karakteristiek van het werk is echter de totale afwezigheid van kaarten, een storend gebrek bij het behandelen van tal van onderwerpen zoals de afbakening van *Mitteleuropa* (een Duits begrip) of *l'Europe médiane* (een Frans begrip).

Bij een woordenboek kan men kritiek hebben op twee aspecten: de selectie van de trefwoorden en de inhoud van de artikelen. In het geval van het Amerikaans

naslagwerk is de kwaliteit van de inhoud meestal goed, maar de selectie van trefwoorden riekt sterk naar willekeur. Dit geldt zowel voor de opbouw van de index als voor de keus van termen en auteurs die belangrijk genoeg zijn om een artikel te verdienen. Zo ontbreekt een artikel over de Koude Oorlog. Er zijn ook geen artikelen gewijd aan geopolitieke kernbegrippen zoals staat, macht, grenzen, territorium, natie of nationalisme. Zij komen, met uitzondering van de twee woorden voor 'grens', niet eens in de index voor.

Wat betreft het Franse naslagwerk, kan men zich zowel verbazen over de afwezigheid van sommige begrippen als over de aanwezigheid van trefwoorden die wellicht niet zo relevant lijken (bijvoorbeeld wel een artikel over *fuite de cerveaux*, maar geen over de schuldenlast van ontwikkelingslanden). De Franse makers hebben een reële poging gedaan de hele wereld te vatten, maar sommige omissies zijn verwonderlijk (geen artikel over Gibraltar, noch de bestuurlijke eenheid, noch de straat). Bovendien is een zekere mate van Eurocentrisme of zelfs chauvinisme aanwezig: Franse instituties (zoals gemeenten en *départements*) krijgen elk een artikel.

Bij de beoordeling van de inhoud van de artikelen dient de lezer rekening te houden met de specifieke betekenis die Lacoste en de zijnen aan de geopolitiek geven. Zo gaan artikelen over staten om een menging van interne (electorale) verhoudingen en buitenlandse politiek. De artikelen zijn zeer inleidend en er wordt helaas niet verwezen naar aanvullende bronnen. Het is wellicht kinderachtig om de kwaliteit te beoordelen aan de hand van de behandeling van Nederland. Toch valt het op dat de Nederlandse provincies geen artikel verdienen behalve (Noord- en Zuid-)Holland, en dat geldt ook voor het derde onderdeel van het Rijk, Aruba (dat onder de Nederlandse Antillen wordt behandeld). Naast storende 'details' (Den Haag als hoofdstad en een foutieve schaal waardoor de afstand Amsterdam-Utrecht ongeveer 10 km bedraagt) is de electorale kaart van Nederland verrassend. Niet alleen de indeling in linkse en rechtse bolwerken (de Noordelijke provincies tegenover de rest van het Nederland) maar ook de keus van uitsluitend de links/rechtse dimensie komt vreemd voor, gegeven de electorale geschiedenis van Nederland waarin de tweedeling tussen confessionele en niet-confessionele partijen zo'n voornaam rol speelt.

Het is eigenlijk verwonderlijk dat de geopolitiek, op zich een tamelijk klein vakgebied, zich over twee woordenboeken kan verheugen. Vandaar de verbazing van de Britse politiek-geograaf Johnston bij de bespreking van het Amerikaanse naslagwerk:

'Geopolitics is not one of the largest of geography's

subfields, and though it has enjoyed a revival in recent years it is surprising to find it considered worthy of dictionary level treatment - and some will be taken aback to learn that there are sufficient terms common within that small of the discipline to warrant such a long book' (Johnston 1996: 279).

De twee woordenboeken hebben een verschillende functie als gevolg van uiteenlopende opvattingen over de geopolitiek. Waar John O'Loughlin zich snel van zijn taak kwijt door een overzicht te schetsen van de ontwikkeling van de geopolitiek in de loop van de twintigste eeuw, is het voorwoord van Yves Lacoste een waar onderzoekprogramma, dat pleit voor een specifieke geopolitieke benadering. Waar Lacoste pretendeert de belangrijkste geopolitieke conflicten van de wereld toegankelijk te maken voor de geïnteresseerde burger, poogt O'Loughlin de ontwikkeling van een academische discipline te presenteren. Daardoor zijn nauwelijks sleutelwoorden te vinden die in beide woordenboeken een artikel krijgen.

Wie iets wil weten over een concreet conflict, moet Lacoste raadplegen voor een introductie van de betrokken actoren en hun tegenstrijdige eisen. Wie iets wil weten over de geschiedenis van de geopolitieke denkwijzen en bibliografische aanwijzingen, moet O'Loughlin raadplegen. Alle twee zijn te duur voor de individu-

ele boekenplank, maar geen van beide mag eigenlijk ontbreken in de bibliotheek van instellingen die zich met internationale betrekkingen bezig houden.

Noten

1. zie het overzichtsartikel elders in dit nummer.
2. De artikelen betreffende staten zijn in 1995 herzien en gepubliceerd in Lacoste 1996.
3. De redactie sloot op 15 juli 1993, toen het Verdrag van Maastricht over de Europese Unie nog niet van kracht was. Bovendien waren er toen nog 12 lidstaten.
4. Daarmee zetten deze geografen zich af tegen een andere stroming van de Franse geografie die het gebruik van *chorèmes* bepleit, zie de polemiek tegen de 'chorématique' in het themanummer *Les géographes, la science et l'illusion* (*Hérodote* 75, 1995).

Referenties

- Johnston, R.J., 1996. Book review, *Progress in Human Geography*, 20, 2:279-280.
- Lacoste, Y., (sous la direction de), 1996, *Dictionnaire de géopolitique des états*. Paris: Flammarion.
- Soppelsa, J., M.B. & J.C. Romer, 1988, *Léxique de géopolitique*. Paris: Dalloz.